

Бредіхіна В. Л., канд. юрид. наук, доц.

Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, м. Харків, Україна

ДЕЯКІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАДІОЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Питання забезпечення радіаційної безпеки, які набули надзвичайної актуальності після аварії на Чорнобильській АЕС, протягом багатьох років посідали чи не основне місце серед стратегічних напрямів формування та реалізації державної екологічної політики. Це знайшло своє віддзеркалення і у законодавстві незалежної України, зокрема, Законі України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.), який регулював питання поділу радіаційно забрудненої території на відповідні зони, встановлював режим їх використання та охорони, умови проживання та роботи населення, упорядковував господарську, науково-дослідну та іншу діяльність в цих зонах [1]. У 1995 р. був прийнятий Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», де було безпосередньо надано визначення радіаційної безпеки як дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами та правилами з безпеки [2]. З прийняттям Конституції України у 1996 році держава закріпила за собою зобов'язання щодо забезпечення екологічної безпеки та подолання наслідків Чорнобильської катастрофи як катастрофи планетарного масштабу.

Згодом з розвитком законодавства радіаційна безпека стала розглядатися вже як частина техногенної та екологічної безпеки і змістовно поєднувати як сукупність технологічних показників, які характеризують стан захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного характеру, зокрема й від радіаційних та ядерних аварій, так і такий стан довкілля, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної, в т.ч радіаційної, обстановки та виникнення небезпеки для життя й здоров'я людей. Таким чином сформувалося поняття радіоекологічної безпеки, що отримало своє розповсюдження і в сучасній науковій літературі.

Сьогодні в сучасних непростих умовах серед викликів та загроз національній безпеці, особливо на тлі повномасштабного вторгнення рф на територію України та

окупації місць розміщення атомних електростанцій (спочатку війни – промислового майданчика Чорнобильської АЕС, потім і донині – Запорізької АЕС), знову відмічається загроза небезпечного радіаційного впливу. Вона пов'язана із виникненням потенційних ризиків завдання радіаційної та іншої шкоди не тільки навколишньому природному середовищу, але і населенню нашої держави та інших країн. Як зазначається в нормативних документах, будь-які військові дії, диверсійні операції чи терористичні акти на об'єктах атомних електростанцій або застосування агресором на території України ядерної зброї можуть призвести до катастрофічних наслідків, зокрема до збільшення радіаційного забруднення довкілля та його транскордонного перенесення [3].

Тому вкрай актуальним з урахуванням всіх зазначених обставин є розуміння радіаційної обстановки, систематичне отримання об'єктивної, прозорої та достовірної інформації про радіаційний фон, безпековий стан АЕС, зокрема за допомогою моніторингових спостережень, обчислення рівня можливих ризиків для прийняття виважених управлінських рішень. На думку фахівців, в умовах російсько-української війни це вбачається також важливим з огляду на необхідність підвищення ефективності кризових екологічних комунікацій між урядом України та її населенням, міжнародними організаціями (напр., МАГАТЕ), Європейським Союзом та урядовими структурами інших країн [4, с. 65].

В рамках євроінтеграційного реформування організаційно-правової бази охорони довкілля в Україні передбачено оновлення та модернізація моніторингу навколишнього природного середовища, зокрема, шляхом започаткування комплексної цифрової системи моніторингу довкілля для прогнозування виникнення надзвичайних ситуацій та прийняття управлінських рішень у даній царині. Метою цієї реформи є отримання достовірних і співставних даних та інформації про стан довкілля для оперативного реагування та запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного та природного характеру, а також забезпечення вільного доступу до екологічної інформації громадськості та впровадження її обміну і взаємодії з системами держав-членів ЄС. Однією із підсистем державної системи моніторингу довкілля вважається моніторинг впливу фізичних факторів, в тому числі й іонізуючого випромінювання [5]. В законодавстві та літературі він отримав назву радіаційний або радіоекологічний моніторинг, основним завданням якого є здійснення радіометричного контролю об'єктів навколишнього середовища, збирання методами дозиметрії іонізуючого випромінювання первинної інформації про вміст радіонуклідів у повітрі, воді, продуктах

харчування і т. ін. з подальшою обробкою отриманих даних для оцінки і прогнозу радіоекологічної ситуації [6, с. 7].

Варто зазначити, що донедавна в нашій країні була відсутня інтегрована автоматизована система моніторингу для виявлення, аналізу та прогнозування можливих наслідків радіаційних аварій, викиди внаслідок яких можуть розповсюджуватися за межі санітарно-захисних зон атомних електростанцій, інших ядерних установок та радіаційно небезпечних об'єктів в Україні та за її межами. Також бракувало й єдиної системи підготовки прийняття управлінських рішень, яка б давала можливість проводити оцінку наслідків таких аварій. Втім, Україна, як член МАГАТЕ, намагається виконувати свої зобов'язання навіть під час дії воєнного стану та за можливості надає результати радіоекологічних вимірювань до міжнародної системи радіаційного моніторингу МАГАТЕ в міжнародному форматі обміну радіологічними даними та забезпечення участі постачальників даних у програмах контролю якості вимірювань.

Тому розроблення стратегії інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу було визначено ще до повномасштабної війни як одне із стратегічних завдань подолання викликів та загроз національній безпеці України і поставлено в ряд першочергових заходів в екологічній сфері рішенням РНБО України від 23 березня 2021 р. [7]. У зв'язку з виникненням потреби в отриманні оперативної інформації про концентрацію та динаміку міграції радіонуклідів, оцінювання ступеню можливого радіаційного забруднення довкілля та його транскордонного перенесення для прийняття відповідних рішень щодо забезпечення радіаційної безпеки Кабінетом Міністрів України була схвалена Стратегія інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу на період до 2024 року [3]. Метою створення даної системи було об'єднання та систематизація даних, отриманих з об'єктових автоматизованих систем контролю радіаційної обстановки та пунктів державної системи гідрометеорологічних спостережень Державної служби України з надзвичайних ситуацій, їх обробки та аналізу в єдиному міжнародному форматі обміну даними. Вбачалося, що інтегрована система завдяки використанню, зокрема, й цифрових технологій, буде ефективно функціонувати як в повсякденному режимі, так і в умовах аварійних, надзвичайних ситуацій. Вбачається, що її створення має забезпечити узагальнення результатів спостережень радіаційної обстановки в єдиній системі автоматизованого збору, обробку, передачу та аналіз даних про радіаційну обстановку на території України та в частині транскордонного перенесення радіонуклідів, а

система підготовки прийняття рішень в її складі дасть змогу оперативно отримувати результати прогнозу наслідків надзвичайних ситуацій.

Проте, за даними звіту Міндовкілля України про стан реалізації прийнятої Стратегії до 2024 р. виявилось, що деякі підприємства, які перебувають у сфері управління Міненерго України та на яких повинні виконуватися роботи з моніторингу радіаційного стану їх територій та об'єктів, не мають об'єктових автоматизованих систем контролю радіаційної обстановки. Більш того, вони не мають і фінансових ресурсів для забезпечення модернізації наявних у них засобів радіаційного контролю та створення автоматизованих систем збору, обробки та передачі даних у режимі реального часу до інтегрованої системи радіаційного моніторингу. Відповідно до вказаного звіту, створення такої системи в Україні потребує залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги [8]. Безперечно, впровадження заходів, передбачених Стратегією, ще й ускладнюють ворожі ракетні та інші обстріли, через які наразі пошкоджені в багатьох місцях датчики радіаційного моніторингу, тому виникають серйозні труднощі із проведення аналізу/оцінки об'єктових автоматизованих систем контролю радіаційної обстановки. Крім того, у разі її погіршення або витоку радіації наразі неможливе вчасне реагування та прийняття управлінських рішень на тимчасово окупованих територіях, зокрема, на території Запорізької АЕС.

Зважаючи на викладене, зазначимо, що модернізація системи забезпечення радіоекологічної безпеки, зокрема радіаційного контролю та моніторингу, приведення їх у відповідність до сучасних стандартів, синхронізація з європейською радіологічною системою сьогодні є вкрай нагальною задачею, яка потребує не тільки законодавчої уваги, а й ефективних комплексних механізмів їх впровадження та фінансування.

Література

1. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 № 791а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text> . (дата звернення 04.09.2025).
2. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 04.09.2025).

3. Про схвалення Стратегії інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 323-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/323-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 04.09.2025).
4. Мирошніченко А., Горошко О. Кризові екологічні комунікації у період воєнного часу (на прикладі Запорізької АЕС). *Грані*. 2024. Том 27. № 6. С. 60-70. DOI: <https://doi.org/10.15421/1724113>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: Закон України від 20.03.2023 № 2973-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text> (дата звернення 04.09.2025).
6. Герасимов О.І., Андріанова І.С. Радіаційний моніторинг: конспект лекцій. Одеса: Одеський державний екологічний університет, 2018. 69 с. URL: eprints.library.odku.edu.ua.
7. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації: Рішення РНБО України від 23 березня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення 04.09.2025).
8. Звіт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України про стан реалізації Стратегії інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу на період до 2024 року. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoring/strategiya-integrovanoyi-avtomatyzovanoyi-systemy-radiatsijnogo-monitoringu/> (дата звернення 04.09.2025).